

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Саух П. Ю.,

доктор філософських наук, професор,
академік (дійсний член) НАПН України,
академік-секретар

Відділення вищої освіти НАПН України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9767-7496

Анотація. У статті доведено, що українська філософія, незважаючи на те, що у своєму існуванні постає складовою частиною загальноєвропейського процесу, має низку специфічних національних конкретно-культурних рис і забарвлень. Продемонстровано це на основі аналізу особливостей української філософської думки другої половини ХІХ століття, яка заявила про себе як система нового світосприйняття й світорозуміння та відповідає потребам українського суспільства.

Ключові слова: українська філософія, українська філософська думка, риси українця, етнічна самоідентифікація, романтичний світогляд, національна ідея, особливості української філософської думки.

Проблеми національної самоідентифікації, національного самоусвідомлення та свідомого вибору подальшої долі українського народу набувають сьогодні особливої значущості. Неабияку гостроту вони отримали, коли Російська Федерація намагається не лише шляхом масштабної фальсифікації історії, а й засобами сингулярних злочинів в ході розв'язаної військової агресії стерти непохитність історичної пам'яті українського народу. Намагання вписати українську культуру та розчинити її в надуманій теорії євразійства, яка обґрунтовує нездоланну прірву між Росією і Європою, її нормами і цінностями, не витримує жодної критики й суперечить здоровому

глузду. Й свідченням цього, не в останню чергу, виступає своєрідний образ української філософської думки, яка супроводжує усю цивілізовану історію України і окреслює рівень осмислення найважливіших рис національного характеру та особливостей світосприйняття українців. Один із перших дослідників української філософії Д. Чижевський справедливо вважав, що аналіз національного типу характеру має передбачати три підходи: дослідження народної творчості; аналіз великих історичних періодів життя певного народу; характеристику найвидатніших представників [1]. На основі цих підходів в багаточисельних дослідженнях українських філософів, психологів, культурологів виокремлюються такі риси української людини як емоційність та чутливість, сентиментальність та естетизм, психічна рухливість, шанування індивідуальної свободи, українська релігійність, своєрідний культ Землі та відчуття близькості з природою. Незважаючи на те, що означені риси можуть мати як позитивні, так і негативні прояви, вони формують «душу народу» («душу українського етносу»). Й це важко заперечити, звернувшись до аналізу особливостей української філософії другої половини ХІХ століття, яка, по-перше, не виявляла особливих схильностей до абстрактно-раціональних системних побудов. Суворі логічно-раціональні течії, за окремими винятками, тут не приживалися. По-друге, вона переважно позитивно ставилася до релігії, до шанування духовних цінностей. По-третє, проявляла схильність до моральних настанов та життєвого повчання. Існуючи в межах науково-освітніх інституцій та виконуючи людинотворчу функцію в культурі, вона заклала основи філософії виховання й освіти. По-четверте, була обернена у бік історичних та історіософських осмислень особливостей долі українського народу. Й, нарешті, по-п'яте, була досить сильно інтегрованою в літературу, громадсько-політичну думку, культурно-історичні проєкти та міркування, що стало підставою іменувати її не українською філософією, а «філософською думкою України» [2, с.219].

У ХІХ столітті, зокрема в його другій половині, українська філософська думка вийшла на новий рівень своїх проявів. Пов'язано це було значною мірою

з великими соціальними, економічними та політичними змінами в царській Росії (скасування кріпосного права, судова, земська, освітні реформи). Усе це сприяло піднесенню української національної культури. Однак, як і багато іншого, її розвиток був явищем контрастним і періодично супроводжувався царизмом політикою репресій (наприклад, відомий Валуєвський циркуляр 1863 р.). Але вже з початку 70-х років в Україні значно поживається культурно-освітня діяльність. У цей час значну підтримку шкільній освіті стали надавати земства, серйозні зрушення відбуваються в системі середньої освіти у зв'язку з відкриттям гімназій по усій Україні. Академічна філософія тепер викладається у світових навчальних закладах. Інтерес української філософії до проблем людини, її духовного світу, свободи набуває своєї специфіки у формі типових рис передромантичної свідомості. Вона стає «пружиною» філософської думки, котра продукує формування власне українського світосприйняття та романтичного світогляду. Для філософії цього періоду характерні як ідеї німецької класичної філософії (зокрема, шеллінгіанства) та різноманітної релігійної філософії (Й. Шад, О. Новицький, С. Гогоцький, Й. Міхневич, П. Юркевич), так і ідеї природничо-наукової орієнтації (М.П. Любовський, П.Д. Лодій, М.І. Козлов, Д. Кавунник, М.О. Максимович) [3, с.120]. Університетська філософія в цей період була тісно пов'язана з педагогікою, навіть вважалося, що останнє є складовою частиною філософії. Філософські студії у закладах вищої освіти часто завершувалися читанням окремих педагогічних дисциплін.

В цей період, на хвилі підвищеного інтересу до власної історії, культури, етнічної самоідентифікації, філософсько-світоглядні ідеї в Україні знаходили вираз та виявлення не лише в межах академічної філософії, а й в літературі, громадсько-політичній думці та програмах різного роду суспільних рухів (М.В. Гоголь, Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, Леся Українка). Своєрідні світоглядні ідеї були сформульовані в програмних творах представників громадсько-політичного руху, де на першому місці перебуває діяльність Кирило-Мефодієвського товариства (М. Костомаров, В. Білозерський,

П. Куліш, Т. Шевченко та інші). Важливим внеском в розвиток філософії української національної ідеї, національного українського характеру, співвідношення мислення та мови, мови та народної історії, була діяльність М. Драгоманова та О. Потебні й інших діячів науки і культури.

Поряд з цим у кінці ХІХ на початку ХХ ст. в Києві виникає група представників «нової релігійної свідомості», які генетично були пов'язані з «легальним марксизмом» (М. Бердяєв, С. Булгаков, Л. Шестов), що започаткували екзистенційно-романтичну хвилю в українській філософії (російськомовна філософська школа «київського гуманізму»). У цей час виокремлення в російському космізмі глобально-екологічної проблеми спонукало до обґрунтування В. Вернадським оригінального вчення про ноосферу і формування антропокосмічного світогляду, який розглядав людину як космічну подію.

Тобто, попри певні зв'язки української філософської думки з російською філософією, вона заявила про себе як система нового світосприйняття й світорозуміння, яка відповідає потребам українського суспільства [4]. Поряд з цим, хоча вона й розвивалася в руслі європейської філософської традиції, була далекою від її класичних зразків. Тому підходити до неї з критеріями, властивими цій традиції, як це робив Д. Чижевський, теж було б не зовсім коректно. Більше того, у нас є усі підстави оцінювати її оригінальний образ й немає підстав комплексувати з приводу того, що в українській філософії не було таких філософських ідей, систем чи теорій, які набули б визнання, прийняття та поширення як явища світової культури, не було «великого філософа», який би «утворив синтезу світового значіння» [1]. Можливо, ідеї Сковороди, Шевченка чи І. Франка для нас є не менш цінними, ніж ідеї великих філософів [5, с.39]. Тим паче, що сучасна західноєвропейська філософія відходить від чисто раціоналістичного підходу, шукаючи для себе можливості інтуїтивної та емоційної рефлексії, що саме властиве українській філософській традиції.

Список літератури

1. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні//Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х тт. – Т.1. – К., 2005.
2. Петрушенко В.Л. Філософія: Підручник. 5-е видання, виправл. і доповн. – Львів: «Магнолія 2006», 2009. – 506 с.
3. Саух П.Ю. Філософія: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
4. Саух П.Ю. Філософія у пошуках панацеї. Роздуми небайдужого//Освіта і суспільство. №3. - 2018.
5. Кралюк П.М. Історія філософії України: навчальний посібник / П.М. Кралюк. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 652 с.